

Pərvanə QULİYEVA

HÜSEYN CAVİD - QADIN AZADLIĞININ ƏZƏLİ CARCILARINDAN BİRİ KİMİ

İnsan cemiyeyinin yaranması qadınla bağlıdır. Zaman-zaman dünyaya insan getiren qadına çok adı münasibet olmuşdur. Əzilən, iztirab çəkən qadına işiq yolu göstərmək əşrlər boyunca müşkül işə çevrilmişdir. İslamiyyətdən əvvəl qadın kişinin şəhvətinə məhkum olunan adicə bir varlıq idi. Kəbəsiz qadınlar ən adı canlı kimi başqasının zövqüne, şəhvətinə uyğun olaraq alınıb, satılırdı.

Adəm peyğəmbərin dövründən Həzər İsanın dövründək qadınlar ancaq kölə hüququnda yaşamasıdır. Həzər Məhəmmədin Məkkədən Mədinə /622/ hicrət etdiyi illərdə artıq qadınlarda öz varlıqlarına qarşı inam, ümidi qıgilçılımları doğulmağa başlamışdı. Belə ki, "Qüreyş ordusı ilə bərabər gəlmış qadınlar əllerindəki qavalları, cərgələri dolanaraq çalır, hərb nəşidləri söyləyirdilər. Bədrdə ölenlər haqqında şerlər söyləyir, bununla əsgərlərə cəsarət və qüvvət verməyə çalışırdılar" (3.s.351).

XVIII əsrə burjua inqilablarının əzici təsirindən sonra ilk dəfə Yunanistanda feministlər hərəkatı başlanılmışdı. XVIII - XIX əsrlərdə Avropada, Rusiyada maarifçilik hərəkatının genişlənməsi qadınların elmə, maarifə üz tutması həmin qanuna uyğun prosesin nəticəsi idi. XIX əsrin axırlarında XX əsrin əvvəllerində Şərqi qadınları köləliyə qarşı öz səslərini ucaltmağa başladılar. Həmin dövrdə Suriyada, Misirdə, Türkiyədə qadın hərəkatları genişlənməyə başladı. Bu dövrdə Misirdə "Əl-Fətət"/Qız/, "Ənisül Cəlîsa" /Həmsöhbət/, "Fətət üş Şərki" /Şərqi qızı/, Suriyada "Əl Hüsnət" /Gözel/ jurnalları nəşr edilmişdir. Azərbaycanda başqa xalqlara nisbetdə qadın azadlığı uzun müddət ləngimmişdi. Bu məsələlər yalnız Azərbaycanın tərkibinə daxil olandan sonra vada düşmüştü.

Qadının səviyyəsi, maariflənməsi hər şeydən əvvəl xalqın tərəqqisidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən cəmiyyətin intellektual cəhətdən yüksəlisində qadının mütləq rolü danılmazdır.

Nənelərimiz, Azərbaycan tarixinə Tomris, Nüşabə, Mehrican xanım, Tuti Bikə kimi dövlət başçıları, Sara Xatun kimi diplomatlar, Məleykə Könüldəş kimi şairələr bəxş etmişlər. Xalqımızın ruhunu, dilini, adət-ənənəsini qoruyub inkisaf etdirən də məhz qadınlarımızdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində türkçülük məhbəbbəti ilə yeni bir çığır açmış, həyatını xalqının azadlığı yolunda fədə etmiş, onun bədii - ixtimai təfəkküründə əbədi yet tutmuş, dözlülməz məşəqqət və mərhumiyətlərə mərdliklə sına gərməkla mətanətlə tab göstirmiş Cavidin yaşadığı sağlam həyat tərzi, onun həmvətənlərinin, xüsusilə də gənclərin fiziki təkmilləşməsi üçün bir örnəkdir (1, 28).

Keşmekteşli ve əzablı bir həyat yolu keçmiş H.Cavid əqlin qüdrəti, zəkanın hünəri ilə yanaşı, hətta uzaq Sibirin sərt iqlimini yalnız mətin xarakteri, dəmir iradəsi, sağlam vücudu və mənəvi dözümüz ilə tab gətirə bilmışdır. Mərhum tənqidçi M.Əlioglu haqlı olaraq gös-tərirdi ki, Hüseyin Cavidin sənəti, görüşləri və yaradıcılıq taleyi haqqında düşünərkən fikrimizin fövqündə çox azamatlı və mağrun bir sima inca həssas ham da son dərəcə qüdrətlilər istədəndən cəlb olunur.

Qadın azadlığının əzəl carçılardan olan H. Cavid hər iki dövrün, Oktyabr inqilabından əzəlki və sonrakı dövrün banisidir. H. Cavidin qadın psixologiyasına səyahətdə bir məqsədi var idi. O, qadın psixologiyasını öyrənməklə onu vaxtaşırı düşüydü bəlaların cəngindən xilas etmək istəyirdi. Vaxtı ilə akademik M.Cəfər haqlı olaraq Cavidin fəlsəfi faciə, tarixi və ailə dramlarından ibarət əsərlərini təhlil edərkən onları "xarakterlər dünyası" adlandırmışdır. H. Cavid beynəlmiləlçi bir şair-dramaturq olduğu üçün o bütün millətlərə sülh arzusuyla yazıb, yaratmışdır. Doğrudan da Hüseyin Cavid öz dramaturgiyasında bir millətin yox, bir çox millətlərin adət-ənənələrini ifa edən nümayəndələrin konfliktindən, xarakterindən bəhs etmişdir.

Ədibin fikrincə, türkün cavanşir ogulları bütün cahanda öz yüksək bəşəri keyfiyyətləri, mərdanlılı və sənimiliyilə tanınıblar. Odur ki, Cavid yaradıcılığında türkün tarixən haqq, ədalət, vicedan naminə çarpışan hökmardları ilə öyünlüb fəxarət duymağımıza qa-daşa qoyanlara qarşı mübarizəyə qalxır. Yüksək intellekti, dərin eruditisiyi, zəkavəti və səbatlılığı ilə heyrat doğuran Qazi Bürhanəddin, Mirzə Cahansah Həqiqi, Şah İsmayıll Xətai, Hüseyin Bayqara, Şahrux Mirza, Uluq Bəy, I Mahmud, II Mahmud və b. neçə-neçə cəmi xəqanlarımız böyük filosof, mütəfəkkir, rəssam, müsiqisünas, xəttat, maarif-çi, şair olmaqları ilə yanaşı, həm də qılinc və söz bahadırı kimi solmaz söhrətlərilə tarix-də silinməz izlər qovmuslar.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına on beş orijinal əsər baxış etmiş hünərvər H. Cavidin yaradıcılığı iki dövrü, Oktyabr inqilabından əvvəlki və Oktyabr inqilabından sonrakı sovet dövrünü əhatə edir. Nadir ədəbi simalardan olan H.Cavidin dram əsərləri istər içtimai mündərəcəsinə görə, istərsə də milli və bəşəri məzmununa görə xüsusi mövqeyi olan əsərlərdəndir. H.Cavid bu əsərlərini bir çox təxəllişlərlə; Müxbir, Növrəs, Qədirüşəs, Gülcin, Arif, Hüseyn, Salik, H.Cavid, H.Naxçıvanlı, H.R.Naxçıvanlı, H.Rasizadə, H.S.Rasizadə Naxçıvanlı, H.C. Hüseyn Cavid, Hüseyn Rasizadə Naxçıvanlı və s. imzalarla yazmışdır. Rasizadə-moizə oxuyan, Tanrıdan gələnləri danışan, bir yolu olan, haqq yolunun yolcusu deməkdir. Cavid bunu dərrakəli şəkildə özüne familia-soyad etmişdir. Özü də ölüncə bu müqəddəs əməlində nəsillikcə ruhani olduğunu isbat etmiş nəticədə Tanrı səviyyəsinə qalxıb, ulduza çevrilmişdir. (2.45)

Cavid möhkəm xarakteri, heç bir səciyyəvi xüsusiyyəti olmayan, tez-tez təsir altına düşən, zəif iradəli, bir sözlə, xaraktersiz insanları qesid cüra qəbul etmirdi. Ədibin dramaturgi-yasına nəzər yetirək, onun yaradığı bütün surətlər qəhrəman ruhlu, əzmkar, cəngavər xarakterli tiplərdir. Cavidə görə, ruhi və mənəvi xüsusiyyatlərini qabarlı şəkildə fərqlən-dırən xarakter, həmin fərdin müxtəlif şəraitdəki davranışında, başqa adamlara münasibə-tində, ictimai və şəxsi həyatın verdiyi qiymətdə təzahür edir. Əsl mərdənən insanların xasiyyət və keyfiyyətləri mühitin, onu əhatə edən ictimai quruluşun təsiri ilə yaranır və tərbi-yə olunur. Hüseyin Cavidin müraciət elədiyi mövzular yeni orijinal mövzular deyildir. Cavidin daim mərkəzdə olması onun qeyriqanunu işləri işıqlandırması, həyat əleyhinə qəbul edilmiş əxlaq normalarına narsı çıxan hadisələri yazması idi. H. Cavid həmişə insanın içərisindəki nüvəni, naqışlıyin nüvasını içəridən dağıtmak, yoxa çıxartmaq, kökünü kaşmak istəyirdi. Onun hər sözünün xüsusi mənəsi vardır. Bəlkə də buna görə o, hər sevin, hər sözün üstündə əsirdi, nəsi barmaqlara xəbərdarlıq edirdi. "İmlasına toxunulmasın".

H.Cavid elə ilk şerlərində Şərq qadınının halına acmış, onu düşdürüyü vəziyyətdən çıxarmaq üçün yollar axtarmışdı. Onun “Qadın”, “Qız məktəbində”, “Şərq qadın”, “Vərəmli qız”, “Bir qızın son fəryadı” və s. şerləri öz səciyyəsinə görə bu qəbildən olan əsərlərdəndir. Şairin Şərq qadınının miskin təlevinə həsr etdiyi seri elə həmin qadının öz dili ilə qələmə alınmışdır:

"Pək gözəlsən"- qanıçan sultanlar
Məni əyləncə yapar
Çox zamanlar da bağışlar birinə,
"Ən nəfis işvəli bir qüvvə"- deyə
Oh, nə miskinçə hayat!?
Yeri göldikcə atalar Nila,
Yaxud atasəgədəvə.. (4.s.57).

XX əsrin əvvəllərində artıq romantiklərin əsərlərində lirik, epik və dram janrı xüsusi inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Ziyalılar təbiəti insana tabe etmək, təbiəti fəth etmək, panislamizm, pantürkizm ideyalarına öz münasibətlərini aydınlaşdırırdılar. Ağılı, kamala güclü meyl yaranmağa başlamışdı. Ziyalılar təkcə qoluzorluları, ruhaniləri deyil, həmçinin müasir ruhda tərbiyə almış kimi görünən Ediliyaları /C. Cabbarlı "Sevil"/ xalqımızın milli mentalitetinə yad olanları da kaskin təqnid edirdilər. Tərəqqi, təkamül-ağlın möcüzələri ilə bağlı yazılar nəşr edilirdi. Cavidin yaratdığı sənət əsərlərinin hamisində elm var idi. Ağilla, idrakla, müdürüklükə bağlı idi Cavidin yaratdıqları. Cavidi qeyriadi edən onu bir çoxlarından üstünlüyü də yalnız bu ağilla, dərrakə ilə, fəhmlə bağlı incəliklər, zərifliklər idi. H. Cavid, S. Vurğun, C. Cabbarlı, S. Hüseyin, M. Müşfiq və b. ədiblərimiz milləti güvətli olmağa, həyat mübarizəsində qalib gəlməyə, millətlər arasında dostluğa, qardaşlığı

səsləyirdilər. Onların hər birinin, xüsusən də H. Cavidin məsləki, məzəhəbi insana məhəbbət, qadına məhəbbət, insanlar arasında məhəbbət, maarifə, mədəniyyətə can atma, mütərəqqi ideyalara meyl, bədxahlıqlıq, iblisliyə ikrəh hissi, insanlaşdırmağa çağırış idi.

ƏDƏBİYYAT:

1. H.Cavid. Əsərləri. IV cilddə. III cild. Bakı. Yaziçi. 1984
2. H.Cavid. Əsərləri. III cilddə, I cild. Bakı. Azərnəşr. 1969
3. H.Cavid. "Ana". Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, Bakı. 1957
4. Əfəndiyev A. Müdriklik səlahiyyəti. Bakı, "Gənclik", 1976

SUMMARY

Great Husein Javid, the great playwright of the Azerbaijani people, has given a decent oriental work to the 20th century Azerbaijani literature. The work of Hussein Javid's two epochs covers the Soviet era before the October Revolution and the 1920-1936 Revolution after the October Revolution. H. Javid's dramatic works of rare literary characters were dedicated to the complex of problems that existed in the specific context of the public domain, both national and universal, with a unique system, from the bottom up to the sky and their solutions.

The concept of multitudinous literary creativity of great Javid, as well as in the broad public pedagogical heritage, its mental, moral and physical education is of considerable importance. According to Javid, it is impossible to imagine the perfect man without physical or physical considerations. Therefore, the great educator specifically underlined the necessity of increasing the attention to physical education and health in the formation and harmonious development of comprehensive generation in his pedagogical activity.

H. Javid's literary heritage is such a rich treasure that when you examine it, you come closer to the rules of life and style of the ancient Turks, the heroic, heroic, heroic spirit of their spiritual souls.